

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

ÖZBƏK ƏDƏBİYYATINDA MULTIKULTURALİZMIN IZLƏRİ

Günel HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVƏ) Saleh

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi.f.ü.f.dok*

Mail: gunelpeniyeva@mail.ru

Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Annotasiya

Multikulturalizm anlayışı müxtəlif mədəniyyətlərin birgəyaşayışını, qarşılıqlı zənginləşməsini və tolerantlıq mühitini ifadə edir. Türk xalqlarının ədəbi irsi, xüsusilə də özbək ədəbiyyatı bu baxımdan zəngin qaynaqlardan biridir. Özbək ədəbiyyatı əsrlər boyu türk, fars, ərəb və digər mədəniyyətlərin təsiri ilə formalaşaraq çoxşaxəli bir inkişaf yolu keçmişdir. Bu ədəbiyyatda müxtəlif xalqların dilləri, folkloru, dini-fəlsəfi dünyagörüşləri öz əksini tapmışdır.

Orta əsrlər özbək ədəbiyyatında multikultural təsirlər açıq şəkildə görünür. Xüsusilə Əlişir Nəvai yaradıcılığı həm türk, həm fars, həm də ərəb ədəbi ənənələrini özündə birləşdirir. Onun “Xəmsə”si yalnız özbək ədəbiyyatının deyil, bütün Şərqi ədəbiyyatının multikultural dəyərlərini təcəssüm etdirir (Navoiy, 1991). Əlişir Nəvai əsərlərində türkcənin dövlət və elm dili kimi təsdiqini müdafiə etsə də, fars və ərəb klassik ədəbiyyatından da bəhrələnmişdir. Bu, mədəniyyətlərin qarşılıqlı sintezinin göstəricisidir. Özbək folklorunda da müxtəlif xalqlardan gələn motivlər müşahidə olunur. Məsələn, “Alpamış” dastanı türk xalqlarına ortaqlıq olan epik irsin bir hissəsi olmaqla yanaşı, İran və hind dastan mədəniyyətindən də müəyyən təsirlər daşıyır (Karimov, 2005). Bu, multikultural elementlərin xalq yaddaşına necə hopduğunu göstərir. XX əsrin əvvəllərində Cədidçilər hərəkatının nümayəndələri – Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdullah Qodiriy kimi yazıçılar əsərlərində Avropa ədəbiyyatından təsirlənərək milli ideyaları qlobal düşüncə ilə uzlaşdırmağa çalışmışlar. Müasir özbək ədəbiyyatında da multikultural ideyalar önəmlidir. İstiqlal dövründə yazılan əsərlərdə türk dünyası birliyi, İslam mədəniyyətinin universal dəyərləri, həmçinin Qərb mədəniyyəti ilə dialoq xüsusi vurğulanır. O‘zbekiston yazıçıları xalqın tarixi yaddaşında mövcud olan çoxmədəniyyətli ənənəni yeni ədəbi janrlarda ifadə edirlər (Turdiev, 2018). Fitratın “Munozara” əsəri Şərqi-Qərb mədəniyyətlərinin dialoqunun gözəl nümunəsidir (Fitrat, 1911/1993). Abdulla Qodiriyin “O‘tkan kunlar” romanı isə multikultural dəyərlərin, müxtəlif dini və etnik qrupların münasibətlərinin ədəbi bədii ifadəsidir (Qodiriy, 1926/2009). Abdulla Qodiriy (1894–1938) özbək ədəbiyyatında realist roman janrının banilərindən sayılır. Onun “O‘tkan kunlar” (1926) romanı yalnız məhəbbət və ictimai-siyasi münasibətlərdən bəhs etmir, həm də XIX əsrin sonlarında Orta Asiya cəmiyyətində mövcud olan çoxmədəniyyətli mühitin bədii inikasıdır. Əsərdə müxtəlif sosial təbəqələrin, dini və etnik qrupların qarşılıqlı münasibətləri təsvir olunaraq multikultural dəyərlər ön plana çıxır. “O‘tkan kunlar” romanının məzmununa nəzər yetirərək əsərdəki multikultural dəyərləri müəyyən edə bilərik. Roman XIX əsrin ikinci yarısında Orta Asiyada – əsasən Marg‘ilon və Buxara şəhərlərində cərəyan edir. Əsərdə əsas qəhrəmanlar O‘tabek və Kumushdur. O‘tabek maarifçi, yenilikçi düşüncəli gəncdir. O, ticarətlə məşğuldur, həm də rus mədəniyyətinə maraq göstərir, qəzet və kitab oxuyur. Atası Yusufbek hoji oğlunu yaxşı ailədən evləndirmək istəyir. O‘tabek təsadüfən Kumush ismində gözəl və zəkali qızla tanış olur və ona aşiq olur. Kumush da O‘tabekə sevgisini bildirir. Lakin onların sevgisi qarşısında bir sıra maneələr durur:

1. Kumushun ailəsi əvvəlcə bu evliliyə razılıq vermir.

2. Ətraf mühitdəki nadanlıq, qadın azadlığının məhdudluğu onların xoşbəxtliyinə mane olur.

Nəhayət, böyük çətinliklərdən sonra O‘tabek Kumush ilə evlənir. Əsərdə intriqaaların başlıca səbəbkarlarından biri Homid adlı mənfi obrazdır. O, Kumushun gözəlliyinə tamah salaraq O‘tabekə düşmən olur. Homid Kumush haqqında yalan sözlər yayır və ailə arasına nifaq salır. Digər tərəfdən, O‘tabek atasının seçdiyi başqa bir qadın – Zaynab ilə də evlənməyə məcbur olur. Zaynab və Kumush arasında qısqanclıq, ailədaxili münaqişələr baş verir. Zaynab Kumushdan intiqam almaq üçün hiyləyə əl atır və nəticədə Kumush zəhərlənərək ölür. Kumushun ölümü O‘tabek üçün böyük faciə olur. O, həyat eşqini itirir, yaşadığı cəmiyyətin ziddiyyətlərindən sarsılır. Əsərin sonunda həm qəhrəmanların şəxsi faciələri, həm də xalqın ictimai-siyasi problemləri göstərilir. Əsərin əsas ideyasın isə aşağıdakı kimi müəyyənləşdirə bilərik:

- a) O‘zbek cəmiyyətində feodal münasibətlər, qadın hüquqlarının məhdudluğu və nadanlıq tənqid olunur.
- b) O‘tabek və Kumushun sevgisi azadlıq və bərabərlik uğrunda mübarizənin rəmzi kimi təqdim olunur.
- c) Əsərdə həm ənənəvi milli dəyərlər, həm də Qərb yeniliklərinə açıq baxış əks olunur. Bu da əsərə multikultural mənə qazandırır.

Romanda hadisələr XIX əsrin Buxara və Marg‘ilon mühitində cərəyan edir. Bu dövr özbək, tacik, tatar, rus və digər xalqların bir arada yaşadığı mürəkkəb mədəni mühiti əks etdirir. Qodiriy müxtəlif dillərin, adətlərin, dini-fəlsəfi görüşlərin yanaşı mövcudluğunu oxucuya çatdırır. Məsələn, romanda dil və ünsiyyət məsələsi diqqət çəkir. Əsərdə qəhrəmanlar yalnız özbək dilində deyil, həm də farsca və ərəb sözləri ilə danışırlar. Bu, həmin dövrün çoxdilli və çoxmədəniyyətli mühitini göstərir: “*Yusufbek hoji o‘g‘lining har bir gapida arabcha, forsha so‘zlar aralashar, bu uning madrasa tarbiyasidan darak berardi*” (Qodiriy, 1926/2009, s. 57). Əsərdə obrazların həyat tərzində və gündəlik davranışlarında da multikultural elementlər özünü göstərir. O‘tabek obrazı Qərb modernizminə açıq bir gənədir, eyni zamanda milli-islami dəyərlərə sadıq qalır. Onun xarici dünyaya açıq olması dövrün mədəniyyətlərarası dialoqunu təcəssüm etdirir: “*O‘tabek Peterburgda chop etilgan gazetalarni mutolaa qilar, undagi yangiliklardan hayratlanar edi*” (Qodiriy, 1926/2009, s. 102). Burada Qərb mədəniyyətinə maraq və Avropa mətbuatının oxunması Şərq-Qərb mədəni körpüsünü əks etdirir. Romanda dini müxtəliflik və tolerantlıq da mühüm yer tutur. Əsərdə müsəlman icmasının dini qaydaları ilə yanaşı, xristian missionerlərin fəaliyyəti və rus idarəetmə sisteminin dini təsirləri də hiss olunur. Qodiriy bu münasibətləri obyektiv və realist təqdim edərək dini qarşıdurma deyil, daha çox qarşılıqlı təsiri göstərməyə çalışır. Bu isə əsərdə dini tolerantlığın multikultural dəyər kimi ifadəsidir. “O‘tkan kunlar” romanında ayri-ayrı qadın obrazlarının taleyi də multikultural baxışlarla bağlıdır. Kumush obrazı ənənəvi özbək qadın tipini təmsil etsə də, onun azadlıq və sevgi uğrunda mübarizəsi Qərb feminizmi ilə səsləşir. Bu baxımdan roman qadın hüquqlarına dair universal (çoxmədəniyyətli) mesaj daşıyır. “*Kumushning sevgisi o‘zining erki uchun kurash edi*” (Qodiriy, 1926/2009, s. 211).

Nəticə

Özbək ədəbiyyatı multikulturalizm ideyasının zəngin mənbələrindən biridir. Əlişir Nəvaidən başlayaraq müasir dövrə qədər bu ədəbiyyat müxtəlif mədəniyyətlərin, dillərin, dinlərin və fəlsəfi görüşlərin qovşağında inkişaf etmişdir. Bu ənənə yalnız özbək xalqının deyil, bütün türk xalqlarının ortaq mədəni irsini zənginləşdirir. Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar” romanında XIX əsr Orta Asiya

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

cəmiyyətinin multikultural simasını bədii formada təqdim edir. Əsərdə dil müxtəlifliyi, dini toleranqlıq, Şərql-Qərb dialoqu, qadın hüquqları və mədəniyyətlərəarası qarşılıqlı təsir ön plana çıxır. Bu baxımdan roman yalnız özbək ədəbiyyatı üçün deyil, ümumtürk və dünya ədəbiyyatı üçün də universal əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Fitrat, A. (1993). Munozara. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti. (Əsər ilk dəfə 1911-ci ildə çap olunub).
2. Karimov, B. (2005). O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Toshkent: Fan.
3. Navoiy, A. (1991). Xamsa. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot nashriyoti.
4. Qodiriy, A. (2009). O‘tkan kunlar. Toshkent: Sharq. (Əsər ilk dəfə 1926-cı ildə çap olunub).
5. Turdiev, S. (2018). O‘zbek adabiyotida istiqlol davri multikultural g‘oyalari. Adabiyot va san‘at, 4(2), 45–56.
6. İstinadlar (APA üslubu)
7. Qodiriy, A. (2009). O‘tkan kunlar. Toshkent: Sharq. (İlk nəşr: 1926).
8. Aminov, K. (2012). Abdulla Qodiriy asarlarida tarixiylik va milliylik. O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, 6(3), 34–42.
9. Karimov, B. (2010). O‘zbek romanchiligida realizm va multikultural qadriyatlar. Toshkent: Fan.